

Марія ГОРБАЛЬ

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ РІЗДВЯНОЇ ОБРЯДОВОСТІ ЛЕМКІВЩИНИ

У статті виводяться чинники, які сприяли формуванню різдвяної обрядовості лемків, а це: 1) духовне багатство язичницької культури, 2) християнське вчення, 3) впливи культур стародавнього світу: візантійської, греко-римської, Близького Сходу та скандинавських народів. Велика увага приділяється торговельним шляхам, які проходили через лемківські Карпати і через які відбувались міжнародні культурні взаємовпливи.

Ключові слова: міфологія праукраїнців, християнський світогляд, Київська Русь, культурні взаємовпливи, торговельні шляхи.

© М. ГОРБАЛЬ, 2011

Карпати — один із головних регіонів формування раннях слов'янських племен, згодом етнічних груп, а пізніше й українського народу в цілому. Найдавніші сліди заселення Карпатського регіону відносяться до періоду раннього палеоліту [1]. Інтенсивне заселення Карпат припадає на період Давньоруської держави, особливо в часи ординського лихоліття та внаслідок посилення феодалного гніту — землеробське населення з Прикарпаття і Подністров'я відступало в гори, шукаючи там для себе захисту.

Корені різдвяної обрядовості слід шукати у світогляді древніх слов'ян, згодом же — у християнстві.

Основа давніх українських вірувань була та ж сама, що й у всіх арійських народів: «небо, засіяне зірками, сонце, місяць, зоря... — все те поперед усього звертало на себе увагу, зачіпало фантазію і розбуджувало мисль дужче і раніше, ніж земля і все, що на землі» [2].

Відомості про міфологію праукраїнців ми почергуємо із фольклору, зокрема із давніх колядок, які дійшли до нас хоча у децю зміненому вигляді, однак зберегли первісну сутність. Так, зокрема, лемківська колядка «Ці дома, дома, пане господар, ці чуєш?», зафіксована Михайлом Шмайдою у словацькій Лемківщині, передає: «Єден гостонько — ясне сонечко, Другий гостонько — ясний місячок, Третій гостонько — дрібний дождічок. ... А мы ходиме, Бога просиме, дай Боже! Дай Боже, щастя, здоровля в тім домі!» [3]. Тут йдеться про мольби-замовляння до небесних сил сонечка, місяця, а також дрібненького дощику, — «Бога просиме, дай Боже!», — щоб прийшли і перемінили замерзлу засніжену мертву землю на благодатну родючу, щоб було для господаря «щастя, здоровля в тім домі!».

Такі уявлення зародилися в надрах архаїчного світогляду, оскільки пояснення певних природних явищ впливом надприродних сил, їхня персоніфікація в образі антропоморфних істот є характерними рисами первісного мислення.

Давнім зимовим святом на честь світлих богів літа й тепла: сонця, грому, блискавки, літньої хмари й дощу був празник Коляда. Народ примітив зимою повернення сонця з зими на літо й відзначив це. Всі теперішні народні звичаї й обряди на Різдво, Василя і на Водохреща — то, безперечно, давні язичницькі обряди, тільки пристосовані до християнських свят. Певно ті празники тяглися не один день і звалися загальним збірним словом Коляда [4].

Як видно з давніх обрядових пісень, праукраїнцям хотілося прихилити ласку небесних сил, щоб мати густо кіп у полі, багато роїв на пасіці, багато ягнят, телят, лошат, щоб мороз не поморозив жита, пшениці і всякої пашниці, щоб в саду плодилися дерева, у дворі водилась птиця. «Ціль давнього українського поганства була практична, як в Індусів і в Греків, і в інших народів, котрі в молитвах до своїх богів просили собі всякого добра» [5]. У широкому обрядово-звичаєвому розмаїтті різдвяних традицій українців чітко віддзеркалювалась основна ідея забезпечення благополуччя людини, родини, громади. Та ж сама ідея повністю простежується і в зимовій обрядовості лемків, однієї з етнографічних груп українців Карпат.

Однак не тільки фольклорна основа доносить нам відомості про віру наших пращурів-язичників. Наші пращури жили великим річним кругообігом, замкненим стилем життя. Відомо, що новорічні обрядодії язичників пов'язувалися із зимовим сонцеворотом. В їх основі лежали уявлення про розгорання сонця і оживання природи — умова добробуту древнього землероба. І не даремно в народних календарях січень значився знаком сонця [6]. Звідси, на думку вчених, зимовий цикл характеризувався як визначальний період на цілий прийдешній рік, що притаманно для слов'янських народів [7].

Про міфологію праукраїнців, наших пращурів-язичників, засвідчують археологічні знахідки, зокрема найновіше відкриття Терношорського скельного святилища, яке належить до періоду між неолітом (5—4 тис. р. до н. е.) та початком середньовіччя. Це наявність у Карпатах трьох типів стародавніх скельних святилищ, орієнтованих на: літнє та зимове сонцестояння та весняне й осіннє рівнодення. Каміні незвичайних форм і розмірів уособлювали Божу присутність. Вони були посередниками між людьми і божеством, якому поклонялися і приносили жертву. Ця археологічна знахідка свідчить про могутність і централізацію віри наших пращурів у тодішніх богів [8]. І хоча вона не безпосередньо, все ж у Карпатах і зовсім по сусідству з Лемківщиною (стосовно аналогічних знахідок у самій Лемківщині наука привідкриє завісу, може, в інші часи), однак свідчить про могутність віри наших пращурів у тодішніх богів, у те, що Карпати були одним із головних дохристиянських сакральних центрів.

Культовий камінь — Терношорське скельне святилище. Світлина публікується за джерелом: Крайній Іван. Карпатські святилища // Україна молода. — 2008. — 2 квітня

Як би нам не видавалось дивним, але один із елементів, який увійшов у різдвяну обрядовість лемків, через віки з язичницьких часів дійшов до наших днів. Йдеться про сімільну магію, пов'язану із урожаєм збіжжя.

М. Костомаров у розвідці «Праздники языческих славян» [9] фіксує торжественне язичницьке свято — Свантовити-Лади, яке в наш час називається обжинками. Саксон Граматик так описує це свято у прибалтійських слов'ян: «В день, призначений для свята жнив, ...жрець входить у святилище, тобто внутрішню частину храму, ...і дивиться, чи є вино в розі, який знаходиться в правій руці ідола. Якщо немає або ж залишилось мало, то це є прикметою доброго врожаю на наступний рік. Народ стоїть у зовнішній частині храму та перед храмом. Жрець допиває це вино, наливає у ріг свіжого, виходить до народу і, бажаючи кожному миру, спокою і здоров'я, випиває з рога вино, знову наливає і вкладає ріг в руку ідола (до наступного року). Після того жрець повертається до народу. Тоді виносять великий медовий пиріг і ставлять перед жрецем. Він питаєть-

ся: «Що, бачите ви мене?» — Йому відповідають: «Не бачимо!» — «Ну то щоб ви мене і наступного року не бачили за великим достатком!».

Це цінне повідомлення, — твердить М. Костомаров, — можна віднести і до нашого краю. До сих пір у малоросіян зберігся подібний обряд, тільки перенесений на час різдвяних свят. Батько сімейства сідає за стіл зі стравами, обставлений снопами, і запитує: «Чи бачите, діти, ви мене?» — Йому відповідають: «Не бачимо!» — «Ну то дай, Боже, щоб і на цей рік не бачили!» Після цього відбувалось святкування» [10].

Подібний ритуал фіксує і О. Потебня у західнослов'янського племені руян на післяжнивному святі Святовіда. Після закінчення обрядодій, які виконував жрець, перед ним ставили солодкий круглий пиріг висотою в людський зріст. Жрець запитував у людей, чи бачать вони його. Коли люди хором відповідали, що бачать, він бажав, аби у наступному році його за пирогом зовсім не було видно [11].

Аналогічні магичні дії із хлібом у Різдяній міс-терії, які б мали спричинитися до великого урожаю збіжжя у наступному році, зафіксовано майже на усій території Лемківщини. Так, зокрема, на північній Лемківщині зафіксований такий ритуал: коли газдиня нарізала хліб на Вечерю, газда питав дітей: «Чи видити мя з-за хліба?» — Діти відповідали, що ні. — «То абисте мя так не виділи з-за нашого збіжжя в поли» [12].

На західній Пряшівщині на стіл клали гору хліба, за яку господар ховався і виконував ті самі замовляння, запитуючи: «Чи видите ня споза гори хліба?». Усі хором відповідали: «Не видиме». Тоді він говорив далі: «Бодай сте ня так не видили вліті зо жита, пшениці і шиткої пашниці» [13], — щоб таке високе вродило збіжжя.

У молдаван зафіксований той самий звичай (однак виконувався він, за Ю.В. Поповичем, на Новий рік): на східному та західному краях столу укладали один на одного шість калачів, плетених з чотирьох або шести кусків тіста. Голова сім'ї заходив за стіл, ставав межі калачами, тоді дружина питала дітей: «Де наш батько?» Діти, ніби не бачачи його, відповідали: «Ми не бачимо його». Тоді мати казала: «Дай же, Боже, щоби збіжжя завжди було таким, щоб із нього нікого не було видно» [14]. Як зазначає Ю. Попович, ці звичаї перейшли до молдаван від українців, про що свідчить як

велика подібність обрядодій, так і розповсюдження їх лише по східних селах Молдавії [15].

Ті ж самі магичні дії з центральної України зафіксував у 1860 р. М.А. Маркевич у книзі «Обычаи, поверья, кухня и напитки»; різниця лише у тому, що вони виконувалися не на Святий вечір, як на Лемківщині, не на Новий рік, як у молдаван [16], а на Щедрий вечір, перед Маланкою [17]. Подібні звичаї були поширені і в інших слов'янських народів [18].

В усіх цих випадках ми маємо справу із сімільною магією (магією за зовнішньою подібністю): врожай повинен бути таким високим, багатим, розкішним, як гори хліба, що лежать на столі, і з-за якого не видно людини, господаря дому. За законом подібності, те, що відбувається з хлібом, повинно повторитися із зерном.

Цей приклад засвідчує, по-перше: тяглість духовної традиції від прадавніх часів до наших днів; по-друге: єдність праукраїнських традицій, тобто що лемки є складовою праукраїнського племені; по-третє: поширення культурних традицій серед інших слов'янських народів.

Через карпато-балканський регіон, зокрема через Лемківщину, пролягала велика кількість доріг [19]. Це в V тис. до н. е., коли житлом для гірського населення були печери (хоча на відкритих лісових просторах вже були і землянки), через Карпати пролягала дорога, чи, радше, стежка долини ріки Дунайця. На це вказують знахідки з Волі Станькової, Мартинкович та Тильманової [20].

У VII—VI ст. до н. е. в Трансільванії (територія сучасної Румунії) вперше в Європі почали виплавляти мідь і бронзу, і з території сучасної України в Трансільванію наші далекі прародичі могли гнати худобу і везти сіль для обміну на бронзу, а згодом — і на золото [21].

В кінці IV ст. завершилась «велика мандрівка народів», що призвела до упадку Римської імперії і перервала усі зв'язки з південним світом, — слов'яни зайняли усі землі, в тому числі й ті, які згодом окреслились назвою Лемківщина. Ця доба переходить в княжу добу, слов'янську, бо землі були заселені слов'янами [22].

Як передають історичні джерела, у IX ст. сильно виросла й зміцніла серед західнослов'янських племен Великоморавська держава, яка була на той час вже охрещена римським німецьким духовенством ще з

818 року. Але це християнство не сприймалося в народі, бо доносилось до людей незрозумілою слов'янам німецькою мовою, а Богослужби правились латинською. Князь Великоморавської держави Ростислав 862 р. просив, щоб з Константинополя йому прислали єпископа й учителів, які б навчали його народ рідною мовою, які б «заклали Слов'янську Церкву» [23] «Патріарх Фотій і імператор Михаїл послали в Моравію Костянтина і Методія і інших учителів. ...Деся у половині 863 року Святий брати Костянтин і Методій прибули на Моравію, в столицю Велеград, і розпочали там свою християнізаційну працю» [24] на Закарпатті, в Західній Польщі, Західній Галичині та на Волині [25]. То ж християнство на Лемківщині, разом із усіма релігійними традиціями, було введене найменше як на 100 років перед хрещенням Русі князем Володимиром.

Християнський світогляд Київської Русі, складовою якої була Лемківщина, формувався, — як відзначає проф. В.С. Горський, — внаслідок взаємопроникнення насамперед двох найрозвиненіших культур стародавнього світу — греко-римської та культури Близького Сходу [26]. Підтвердженням проникнення серед західно-слов'янських племен греко-римської культури було хрещення Великоморавської держави римським німецьким духовенством ще з 818 року. Традиція використання на Різдво ялинки також пішла з того часу.

В кінці X ст. внаслідок шлюбу князя Володимира (р. н. невідомий — 1015) з грецькою царівною Анною і запровадженням на Русі християнства дуже стали близькими стосунки з Візантією. Греки, що приїхали із царівною, були дорадниками князя і допомагали йому наблизити устрій держави до візантійських зразків [27].

За князя Ярослава Мудрого (978—1054) Київська Русь, до складу якої входила Лемківщина, мала тісні економічні та політичні зв'язки з Заходом. Князь підтримував дружні стосунки з римсько-німецькими імператорами. Його старший син Ізяслав (1024—1078) був одружений з німкенєю. Сам же Ярослав Мудрий мав за дружину Інгігерду (Ірину), дочку шведського короля Олафа. Їхня дочка Єлисавета одружилась із норвезьким лицарем, який згодом став королем Норвегії, а після його смерті вийшла заміж за короля Данії Свена Естрідсена. Друга дочка Ярослава Мудрого Анна була жінкою

французького короля Генріха II, а після його смерті стала королевою Франції. Близькі були також стосунки Київської Русі з Угорщиною та Польщею. Третя дочка Ярослава Мудрого Анастасія стала дружиною угорського короля Андраша I. Ці міждержавні родові єднання сприяли великому авторитету Київської Русі в європейському світі і зробили Київ одним з міжнародних центрів, в якому перехрещувались різні культурні течії [28].

Отут і належить сказати про ті дороги, які проходили через Лемківщину. Адже Карпати споконвіків були контактною зоною різних етносів і культур, місцем перетину малоазійських, балканських, причорноморських, центральноевропейських та скандинавських цивілізаційних впливів.

Дорогу з XII ст., за свідченням літописних джерел, фіксує дослідник історії Лемківщини, письменник Юліан Тарнович. Вона виходила з «Остригому на Дунаю і йшла південно-західним узбіччям Матри до ріки Солоні, переходячи відтак у долину долішнього Бодригу, від Земплину звертала на північ у долину ріки Ондави, відтак ріки Теплої, біля Пряшева наvertsала в долину ріки Ториси, де вела в долину ріки Попраду, відтак шмат дороги вздовж лівого берега ріки Дунайця.

Інший карпатський шлях, «путь Бардїв» іпатського літопису з 1262 р., ішов тилицьким провалом до Бардїєва над рікою Теплою, а обертаючись там просто на південь, лучився в Пряшеві з першим шляхом.

Цими шляхами зачали римські купці відвідувати Галичину, на що вказують численні знахідки римських монет... Тоді закінчились на півдні Європи подібні змагання римлян за панування над світом, та разом з цим і наші землі переходять в нову роздвоєну фазу культури — доби римського цїсарства. Місцеве населення достачало римським купцям шкіри, кожухів, коней, пир'я, за що зїставало спершу заплаву, здебільшого дзвінкою монетою, а потім міняло свій товар за глиняний, бронзовий і скляний посуд, бронзові і залїзні фібули... Тоді була вже заселена долина Сяну, яку зі сїднюою Галичиною лучив торговельний шлях, що йшов через княжий Звенигород та нинїшні повіти Городок і Мостиська. З півдня знову змїряв до долини ріки Висли — через широкі незаселені полоси між Сяном та околицею прикраківською — торговельний шлях долини Дунайця, що був засвідчений скарбами динарїв у Грїбїв-

ському й Сандецькому повітах» [29]. Цими шляхами переходили різні народи.

У княжу добу купецькі каравани через «королівську путь» доїжджали вздовж Сяну аж до Перемишля. Звідтам або вздовж Сяну, або вздовж ріки Вігору до м. Сянока. Звідси — аж у долину ріки Солонки — на закарпатський бік долини ріки Ціроки аж до Лаборця. Ще іншою дорогою була на півночі Карпат вздовж ріки Вислоку і Ясьолки (угорськими воротами) — на Дуклянський перевал — вздовж ріки Лаборця до Будапешта [30].

В XIV ст., за літописними вислідами І. Крип'якевича, зі Львова йшла дорога на Городок, Любачів, Крешів до Свидомира, а звідтіля на Раву, Ленчицю, Бжесць до Торуна. З Володимира відома дорога на Городло і Холм до Любліна, а далі через Варшаву, Плоцьк та інші мазовецькі міста до Торуна [31]. Цими дорогами найчастіше їхали купці як іноземні, так й українські. Зокрема, в XVI—XVIII ст. тими шляхами з Угорщини в Польщу перевозили великі партії вина, слив, заліза, міді та інших видів продукції, а з Польщі в Угорщину — солі, олова тощо. З метою збору за кожну партію товару відповідного мита їх транспортування мало здійснюватися тільки спеціально визначеними маршрутами. Так, наприклад, в універсалі 1580 р. вказувалося: «Вино щоб іншими дорогами не йшло, а лише тими на Яслисько, Дуклю, на Риманів, Сандець, Біч, Новий Тарг, Кросно, Самбір...» [32]. Відповідно тут значно раніше й інтенсивніше, ніж в інших районах східних Карпат, відбувалися етнокультурні зміни.

Купці, які з різних країн їхали цим шляхом через Лемківщину, везли зі собою свої національні традиції. Уявімо собі групу купців, які перетинають Лемківщину і яких у дорозі захоплює свято Різдва Христового. Звичайно, вони зупиняються, розходяться по садибах того поселення, де вони опинилися, і там святкують, однак за своїми традиціями. Ці традиції і споглядають та переймають люди, де зупинялись купці, відповідно останні переймають традиції місцевого населення і впроваджують їх у своєму краї. Так, зокрема, звичай пригостити «керечуном» велику рогату худобу на різдвяні свята побутує як і на Лемківщині, так і в південних слов'ян — в Боснії, Сербії, Чорногорії [33], інших народів карпато-балканського регіону (словаків, словенців, болгар) та їх сусідів (молдаван, румун, угорців) [34]. З-поміж різдвяних хлі-

бів випікають калач для худоби і на Поділлі, який, залежно від місцевості, називається «рожеством», «різдвяником», «різдвом».

Лемківський звичай обв'язувати ніжки стола чи класти під стіл ланцюг на Святий вечір від лемків запозичили молдавани [35]. На загал же використання металевих предметів на Святий вечір для забезпечення благополуччя і здоров'я родини та врожайності у господарстві є явищем усіх українських горян, подекуди зустрічається в Галичині, і в ньому опосередковано виражені аграрні мотиви релігійного характеру.

Звичай готувати пшеничну кутю на Святвечірню трапезу лемки запозичили від священиків та вчителів, які були вихідцями зі Східної Галичини [36].

Як по всій Лемківщині, обв'язування і страшення овочевих дерев відбувалось як перед Святою вечерею, так і після, а також вдосвіта на Йордань — як в Галичині, так і на Бойківщині, Поліссі. Подібні звичаї зафіксував П.П. Чубинський у значно віддалених від Карпат регіонах України [37].

Таких прикладів можна наводити безліч, і це засвідчує, що дороги, які пересікали Лемківщину, були тими живими сполучними артеріями краю, через які різноманітні різдвяні обряди ширяться як по всьому карпато-балканському регіону, так і за його межами.

Думаю, що про скандинавські цивілізаційні впливи слід судити з глибших часів, ніж від часу князювання Ярослава Мудрого, коли його дочка Єлисавета були дружиною спочатку короля Норвегії, потім Данії. Тепер про ті впливи ми дізнаємося із різдвяної обрядовості датчан [38]. Зокрема, цікавими є легенди, зафіксовані як на Лемківщині, так і в Данії. Так, не можна було впускати до хати на Вечерю kota. Заздалегідь йому добре давали поїсти і виганяли з хати¹. Це тому, що боялись, щоб кіт не приніс на собі до хати чорта². За віруваннями лемків, саме перед Святою вечерею босорка (чортик) чіпляється котві до хвоста і кіт може занести її до хати. А тому на Лемківщині було багато котів безхвостих.

Ті ж самі легенди про босорок (але там вони називаються ніссерами) живуть у Данії. Датчани, як і лемки, виганяють котів перед Святою вечерею з хати. А ніссерам варять молочну рисову кашу і ставлять у

¹ Зап. від Ломехи Марії Теодорівни, 1947 р. н., родом зі с. Вісько Саницького повіту.

² Зап. від Кіцери Емілії Семенівни, 1929 р. н., с. Збоїска Сяницького повіту.

темному місці, куди ніхто не заходить, — щоб ті наїлися і не робили людям ніякої шкоди [39].

Підготовка до Різдва в Данії розпочинається на початку грудня (що відповідає українській Пилипівці) і виглядає так само, як по цілій Україні: миття, прибирання, упорядкування. Датське Різдво відзначалось із великою кількістю світла, свічок — щоб прогнати темряву, створити малу атмосферу тепла і затишку. Лемки так само на Святий вечір (окрім тієї, що горить на Святвечірньому столі) ставлять на підвіконня свічку, щоб освітити шлях для душ померлих, які йдуть «з тамтого світу» до своєї родини на Вечерю.

Ялинку в Данії дотепер прикрашають маленькими свічечками, що вдавнину було поширеним по всій Україні. Дуже примітним в Данії, як і на Лемківщині, було мати несподіваного гостя, що віщувало щастя на цілий наступний рік.

Ці незначні приклади все ж свідчать про близькість як лемківських, так і скандинавських різдвяних традицій.

Зупинимось тепер на деяких елементах християнського вчення, які лягли в основу різдвяної обрядовості Лемківщини. Адже, як засвідчує історичне джерело та пам'ятка європейської історіографії XVI—XVII ст. «Хроніка європейської Сарматії» О. Гваньїні, «наша країна... славна християнським набожеством, чеснотами, звичаями...» [40].

Вода. Традиція миття, купання як змивання усього дотеперішнього, старого, грішного в Київській Русі встановилася із хрещенням її князем Володимиром. Як передає Літопис Руський, «помилував бо Він усе-таки нас хрещенням та оновленням Духа... Благословен Господь Ісус Христос, що возлюбив нові люди, Руську землю, і просвітив її хрещенням святим» [41]. Однак це вчення виходить ще зі Старого Завіту. Так, у книзі пророка Єзекиїла читаємо: «Я окроплю вас чистою водою, і ви очиститесь; я вас очищу від усіх ваших гидот і від усіх ваших кумирів. Я дам вам нове серце, і новий дух вкладу в ваше нутро» [Єз. 36, 25-26]. Інший старозавітний пророк Міхей сказав: «Хто, яко Бог, одпускає гріхи і прощає несправедливість? ... він напевне і помилує нас, занурить наші гріхи в глибину [морську]» [Мх. 7, 18-19].

У Старому Заповіті, коли йдеться про посвячення Арона та синів його, сказано: «Арона і синів його приведе до входу в намет зборів та й обмиєш їх водою» [Вих.: 29, 4]. Очищення від прокази також

відбувалося водою: «Той же, хто очищається, випере своє вбрання, поголить усе волосся на собі, викупається в воді, і буде чистим» [Левит: 14, 8].

Про обмиття водою як позбавлення гріхів (купіль очищення) йдеться і в Новому Заповіті Біблії: «Чи ж не знаєте, що неправедні царства Божого не успадкують? ... але ви обмились, але ви освятились, але ви оправдались іменем Господа Ісуса Христа та Духом нашого Бога» [I Кор.: 6, 9-11].

Християнське хрещення — це обряд, де вода символізує оновлення, очищення і освячення [42].

Вогонь. Серед старозавітних біблійних образів вогонь посідає особливе місце. Він стає знаменням Господнім, вогонь супроводжує Його появу. Так, Бог укладає союз з Авраамом як «світич полум'яний» (Бут. 15, 17). В Старому Завіті зазначено і в іншому контексті: сам Живий Бог у вигляді вогненного, палаючого куща, що не згоряв, з'явився Мойсеєві: «І з'явився йому ангел Господній у вогняному полумені посеред куща. Глянув він, аж ось вогнем палає кущ, а не згоряє. ...А далі: «Я — Бог батька твого, Бог Авраама, Бог Ісаака, Бог Якова». І закрив Мойсей лице своє, боявся бо дивитися на Бога» [Вих. 3, 2, 6]. У пустелі він показує народові шлях, йдучи перед ним уночі вогненным стовпом [Вих. 13, 21]. Він виникає посеред полум'я перед Ісаєю та Єзекиїлом. Ілля возноситься до Бога у вогненній колісниці [2 Цар. 2, 11].

Думка про те, що вогонь, як знак Божий, спалює усе нечисте, проходить як в Старому, так і Новому Завіті [Дан. 7, 11; Мт. 13, 50; Євр. 10, 27; Од. 19, 20; 20, 9, 15]. Один з віршів Біблії звучить так: «Боязливих же і безвірних, і мерзких, і убивників, і розпусних, і чарівників, і ідолопоклонників, і всіх лжеців — пай їхній в озері, що горить огнем і сіркою...» [Од. 21, 8]: вічний негасимий вогонь призначений для пожирання того, що не може бути очищене в інший спосіб [43].

Ця очищальна властивість вогню прослідковуємо і в різдвяній обрядовості лемків, зокрема тоді, коли після свята Різдва Христового настає «вимітаний» день. Цей день не те що в кожному регіоні Лемківщини, а й у кожному селі припадав на різний час і характеризувався різними діями. Однак скрізь це дійство символізувало вступ у Новий рік без старих вад, поганих справ (все спалював вогонь) і без будь-якої нечистоти (все вимітали з хати) [44].

Коли перед Святою вечерею, а потім до схід сонця на Різдво йшли на ріку (потік) митися, то мились грішми, щоб були здорові, круглі, як гріш (магія уподібнення). Потім цю монету віддавали **до церкви на офіру**.

Традиція давати офіру на церкву своїми коренями сягає Старого Завіту. У Книзі Буття читаємо про те, як Аврам, єврей, який зі своїми слугами та воїнами розбив нападників, що пограбували його край, дав Мелхіседекові, священникові, як офіру «Богові Всевишньому» з вдячністю за здобуту перемогу «десяту частину з усього», що відібрав від нападників [Бут. 14, 14—20]. Князь Київської Русі Володимир для новозбудованої церкви на честь «Матері, яка породила Тебе, і приснодіви Марії Богородиці ... од маєтності своєї і од моїх городів десяту частину» [45].

Традиція **ділення хлібом** асоціюється із єврейським звичаєм, коли господар дому ламав хліб під час трапези й роздавав його людям. Усі сідали до столу, аби спожити свій щоденний харч. Ламання і роздавання хліба було символом, що всі за столом поділяли одне й те саме життя. Коли вони ділили той самий хліб, одну й ту ж їжу, цим виявляли свою любов одне до одного, ділячи те, що потрібне для життя [46].

На останній вечері Ісуса з апостолами він розламав хліб і дав їм зі словами: «Беріть, їжте: це тіло моє [Мт. 26, 26]. У Новому Завіті «ламання хліба» означає єднання, в ході якого християни на згадку про цей учинок Ісуса ділять посвячений хліб між собою [47].

У християнській релігії **культ хліба**, як давня родова традиція, обіймає дуже вагоме місце. Так, наприкінці кожної вечірні великого свята, в т. ч. і на Різдво Христове, відбувається «ламання хліба». У храм приносять хліб, вино й оливу, і священник їх благословить. Священик молиться: «Господи Ісусе Христе, Боже наш, що благословив п'ять хлібів і п'ять тисяч народу нагодував! Сам благослови і **хліби** ці, **пшеницю**, вино і оливу, і умножи їх у цім місці (селі, обителі) і по всім світі Твоїм; та й вірних, що споживають їх, освяти. — Бо Ти благословиш і освячуєш усе...» і розподіляє ці дари серед вірних (підкреслення наше. — М. Г.). У самій цій молитві виражається те, що, власне, є сенсом цієї літургійної події — благословення трьох важливих елементів життя, одним з найважливіших з яких є хліб.

І таких прикладів можна наводити безліч.

Християнська релігія дала величезний поштовх до розвитку культової обрядовості, усієї культури та

мистецтва краю. Це виявляється, передусім, і в різдвяній народній творчості — віншуваннях, колядках, щедрівках, вертепах, церковних богослужіннях тощо, не кажучи вже про саму традиційну обрядовість опровадження Різдва. Як зазначав митрополит Іларіон, «віра народу лежить в основі його культури» [48].

На загал же лемкам, як взагалі усім українцям, притаманна глибока релігійність. Віра в Христа утверджувала віру у свій народ, у його соборність [49].

* * *

Основою, на якій формувалась різдвяна обрядовість Лемківщини, була та висока духовність і релігійність, яка витокami сягає часів наших пращурів, коли Карпати були одним із головних дохристиянських сакральних центрів. Згодом та висока духовність панувала в Київській Русі, складовою частиною якої і був Лемківський край. Лемки, незважаючи на різноманітні впливи іноетнічних сусідів, зберегли свою автентичність і примножили українську обрядову сферу своїх предків³.

Давні вірування автохтонів, які заселяли Карпати, мали багату культурну основу, яка дійшла до нас у фольклорному, хоча дещо зміненому вигляді, однак зберегла первісну сутність — величання небесних світил та сил природи, таких як небо, засіяне зірками, сонце, місяць, хмари, дощ, вітер тощо, які безпосередньо впливали на життя людини.

З язичницьких часів дійшли до нас і деякі елементи магії (які вплелись в різдвяну обрядовість), і тепер поширені по всій Лемківщині. Пов'язані ці магичні дії з урожаєм збіжжя — накладання на Святвечірній стіл гори хлібів, з-за якої не видно господаря.

Отож перший чинник, який впливав на формування різдвяної обрядовості лемків — духовна основа народу, витокі якої сягають язичницьких часів

Другим і найсуттєвішим чинником було християнське вчення, запроваджене на Лемківщині Кирилом та Мефодієм внаслідок хрещення Великоморав-

³ Це німецький філософ доби романтизму Йоганн Гердер зазначав, що народи усіх континентів відзначаються великою сталістю національного характеру. «Чим більше замкнуто вони жили і навіть чим більші утиски їм чинили, — пише Гердер, — тим більш твердим ставав їх характер» (Цит. за: Балагутрак М. Генеза етнопсихології в Україні XIX століття: історико-етнологічний аспект / Микола Балагутрак. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007. — С. 32—33).

ської держави римським німецьким духовенством, а через 100 років — князем Володимиром, хрестителем Київської Русі. Християнська релігія дала величезний поштовх до розвитку культової обрядовості, усієї культури та мистецтва краю.

І третім чинником було взаємопроникнення найрозвиненіших культур стародавнього світу — візантійської, греко-римської, культури Близького Сходу та скандинавських народів.

У княжі часи Київська Русь мала тісні економічні та політичні зв'язки з Заходом, користувалась в нього великим авторитетом, через що Київ був одним із міжнародних культурних центрів.

Через Лемківщину пролягала велика кількість доріг, якими найчастіше їхали як іноземні, так й праукраїнські купці: перевозили сіль, вина, овочі, залізо, мідь, олово, переганяли худобу тощо. З метою збору за кожну партію товару відповідного мита їх транспортування мало здійснюватися тільки спеціально визначеними маршрутами. Відповідно тут значно раніше й інтенсивніше, ніж в інших районах східних Карпат, відбувалися етнокультурні взаємовпливи. Отож дороги — живильні артерії Карпат, і створювало благодатні умови для впливів найрозвиненіших культур світу на культуру (різдвяну обрядовість) Лемківського краю. Ось чому така є різноманітність елементів різдвяної обрядовості — навіть в одному селі деякі елементи могли різнитися між собою, не те що між окремими селами, а також їх спільності із народами карпато-балканського регіону.

Особливостями різдвяних обрядів різняться східна Лемківщина (яка має прямі аналогії із Галичиною) і західна (впливи Польщі і Словаччини), північна і південна. На Лемківщині навіть в одному кінці села можуть бути деякі відмінності в обряді, ніж в іншому кінці того ж села. І це природне явище.

Звичай та обряди, що отримали своєрідне віддзеркалення у різдвяній обрядовості Лемківщини, становлять один із найважливіших компонентів світоглядного комплексу українців.

1. Козак В. Д. Висновки / В. Д. Козак // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат : у 4-х т. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. — С. 483—502.
2. Нечуй-Левицький Іван. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / Іван Нечуй-Левицький. — К. : Обереги, 2003. — С. 4.

3. Шмайда Михайло. А іші вам вінчую. Календарна обрядовість русинів-українців Чехо-Словаччини / Михайло Шмайда. — Братислава ; Пряшів, 1992. — С. 224—225.
4. Нечуй-Левицький Іван. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. — С. 61.
5. Там само. — С. 5.
6. Рыбаков Б. Календарь из земли полян / Б. Рыбаков // Советская археология. — 1962. — № 4. — С. 67.
7. Велецкая Н. Н. О новогодних русалиях (К вопросу о значении фольклорных материалов в исследовании языческой обрядности) / Н. Н. Велецкая // Славяне и Русь. — М. : Изд-во «Наука», 1968. — С. 396—398.
8. Крайній Іван. Карпатські святилища / Іван Крайній // Україна молода. — 2008. — 2 квітня.
9. Костомаров М. Праздники языческих славян / М. Костомаров // Покровский В. Историческая хрестоматия. — Т. 1. — М., 1896. — С. 56—67.
10. Там же. — С. 63—64.
11. Потебня А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий / А. Потебня. — М., 1865. — С. 46.
12. Сивицький Микола. Різдво / Микола Сивицький // Лемківщина: земля—люди—історія—культура. Т. 2. Записки НТШ. — Т. 206. — Нью-Йорк ; Париж ; Сідней, 1988. — С. 106.
13. Мушинка Микола. Календарні обряди та поезія / Микола Мушинка // Лемківщина. Земля—люди—історія—культура. — Т. 2. — Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1988. — С. 294.
14. Попович Ю. В. Молдавские новогодние праздники / Ю. В. Попович. — Кишинев, 1974. — С. 69.
15. Там само.
16. Там само.
17. Обычаи, поверья, кухня и напитки / составитель М. А. Маркевич. — К., 1860. — С. 65.
18. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы XIX — нач. XX в. Зимние праздники. — М., 1973. — С. 210.
19. Див.: Рожко М. Ф. Тустань. Давньоруська наскельна фортеця / М. Ф. Рожко. — К. : Наукова думка, 1996. — С. 164 (Рис. 82), 165—168.
20. Тарнович. Юліан. Ілюстрована історія Лемківщини / Юліан Тарнович / перевид. Львів, 1936. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1998. — С. 57.
21. Крайній Іван. Карпатські святилища.
22. Там само. — С. 62.
23. Іларіон, Митрополит. Кирило і Методій. Апостоли всеслов'янські. 1100-літній всеслов'янський ювілей / Іларіон, Митрополит. — Вінніпег, 1963. — 16 с. [Християнська бібліотечка. Видає «Віра й культура», ч. 5]; Літопис Руський / за Іпатським списком переклав Леонід Махновець. — К. : Дніпро, 1989. — С. 15—16.
24. Іларіон, Митрополит. Кирило і Методій. Апостоли всеслов'янські. — С. 8.
25. Там само. — С. 11.

26. Горський В.С. Античність і філософська думка Київської Русі / В.С. Горський // Антична культура і вітчизняна філософська думка. — К., 1990. — С. 15, 23.
27. Крип'якевич І. Історія України / І.П. Крип'якевич. — Львів : Світ, 1990. — С. 52.
28. Там само. — С. 56.
29. Там само. — С. 60-61.
30. Там само. — С. 64.
31. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство: вид. 2-ге із змінами та доповненнями / Іван Крип'якевич. — Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 1999. — С. 66.
32. Цит. за: *Pieradzka K. Na szlakach Łemkowszczyzny / K. Pieradzka.* — Kraków, 1939. — S. 79.
33. Творун С.О. Українські обрядові хліби. На матеріалах Поділля / С.О. Творун. — Вінниця : Книга-Вега, 2006. — С. 10.
34. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы XIX — нач. XX в. Зимние праздники. — 353 с.
35. Попович Ю.В. Молдавские новогодние праздники. — С. 69.
36. Сивицький Микола. Різдво. — С. 104.
37. Чубинский П.П. Календарь народных обычаев и обрядов с соответствующими песнями / П.П. Чубинский // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Материалы и исследования, собр. П.П.Чубинским. — Спб., 1872. — Т. 3. — С. 2.
38. Christmas in Denmark. Christmas Around the World From World Book. — Chicago : World Book Encyclopedia, Inc., 1986.
39. Ibid. — P. 10.
40. Гваньїні Олександр. Хроніка європейської Сарматії / Олександр Гваньїні / упор. та пер. з пол. о. Юрія Мисика. — К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2007. — С. 44.
41. Літопис Руський / за Іпатським списком переказав Леонід Махновець. — С. 66.
42. Энциклопедия. Символы, знаки, эмблемы / авт.-сост. В. Андреева, В. Куклев, А. Ровнер. — М. : ООО Изд-во «Астрель», 2004. — С. 93.
43. Святе письмо в європейській культурі. Біблійний словник / Ланглау А., Ле Муане А., Спіс Ф. та ін. — К. : Дух і літера, 2004. — С. 52.
44. Шмайда Михайло. А іші вам вінчую. Календарна обрядовість русинів-українців Чехо-Словаччини. — С. 221.
45. Літопис Руський / за Іпатським списком переказав Леонід Махновець. — С. 70.
46. Падевський Станіслав, Єпископ. Символи Христа / Станіслав Падевський, Єпископ. — Львів : Добра книжка, 2001. — С. 74—75.
47. Святе письмо в європейській культурі. Біблійний словник. — С. 123.
48. Іларіон, Митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія / Іларіон, Митрополит. — К. : Акціонерне товариство «Обереги», 1992. — С. 6.
49. Павлюк С. Віра в Христа утверджувала віру у свій народ, у його соборність / Степан Павлюк // Народознавчі зошити. — 2003. — № 1—2. — С. 1.

Maria Horbal

CHRISTMAS RITUALISM OF LEMKO LAND: SOME FACTORS OF FORMATION

The article throws light upon some factors that had been favorable to formation of Lemkos' Christmas ritualism, viz. spiritual richness of Pagan culture, Christian doctrine, influence of Ancient World culture as Byzantine, Greek-Roman, ones of Near East and Scandinavian nations. Especial attention has been paid to trade routes that led through Lemko Carpathians and enabled multinational cultural interrelations.

Keywords: mythology of proto-Ukrainians, Christian worldview, Kyivan Rus', cultural influence, trading routes.

Марія Горбаль

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ РОЖДЕСТВЕНСКОЙ ОБРЯДНОСТИ ЛЕМКОВЩИНЫ

В статье прослеживаются факторы, которые способствовали формированию рождественской обрядности лемков, а именно: 1) духовное богатство языческой культуры, 2) христианское учение, 3) влияние культур Древнего Мира: византийской, греко-римской, Ближнего Востока и скандинавских народов. Значительное внимание посвящается торговым путям, которые проходили через лемковские Карпаты, и по которым распространялись международные культурные взаимовлияния.

Ключевые слова: мифология праукраинцев, христианское мировоззрение, Киевская Русь, культурные взаимовлияния, торговые пути.